

Galambos István – Schmidt Dávid

RÓMER FLÓRIS TERMÉSZETTUDOMÁNYOS MAGÁNGYŰJTEMÉNYÉNEK SORSA

A 2015-ös Rómer-emlékévként megjelent kutatásai rávilágítottak arra, hogy Rómer sokirányú természettudományos gyűjtései közül — jelenlegi ismereteink szerint — csak herbáriumi lapok maradtak fenn, a jóval időállóbb ásvány-kőzettani, paleontológiai gyűjtései, valamint a szárított növényekhez hasonlóan kényes rovarani gyűjtései és gerinces preparátumai közül egyet sem ismerünk. Herbáriumi lapjai ugyanakkor csak az 1840-es évekből, azaz pozsonyi és első győri időszakából ismertek, míg 1857–1861 között — *A Bakony* könyve megírásának idejéből — nem tudunk egyetlen fennmaradt természettudományos tárgyáról sem. Rómer természettudományos gyűjtéseinek fő célja azon iskolai szertárak gyarapítása volt, ahol tanított (Győr, Pozsony, Pest). Fennmaradt herbáriumi lapjai a Magyar Természettudományi Múzeum Növénytára Történeti Gyűjteményének József nádor (József Antal János főherceg (1776-1847)) és leszármazottaitól származó herbáriumából, a Pannonhalmi Bencés Apátság Pécsre került növénygyűjteményéből és a győri Czuczor Gergely Bencés Gimnázium természetrajzi szertárából kerültek elő. Cserekapcsolatai révén kevés számú lap bukkant fel a Növénytár Carpato–Pannonica Gyűjteményéből, a szombathelyi Savaria Múzeum és a Bécsi Tudományegyetem herbáriumából. A lapok egy része feldolgozásra került (Galambos – Schmidt 2015), a többi gyűjtemény azonos módszerű közlése tervezett.

Levéltári és irodalmi forrásokból tudjuk, hogy Rómer rendelkezett természettudományos magángyűjteménnyel is. Ennek első nyoma az az írásba foglalt rendelkezése, melyet Bardoly István (1988) idéz. E levelében édesanyja gondjaira bízta annak házában őrzött összes könyv-, növény-, madár-, képgyűjteményét. A sorokat azelőtt vetette papírra, mielőtt a szabadságharcban kifejtett tevékenységéért elszállították volna börtönébe.

Magángyűjteményének létezését bizonyító további adat Kubinyi Ferencről (1864) származik, aki sajtó alá rendezte Petényi Salamon János hátrahagyott munkáit. Petényi a *Psephophorus polygonus* [dévény]újfalui leletéről a következőket írja: „... de Magyarországra nézve alkalmasint a legszebb zsákmányra a szorgalmas természetvizsgáló és gyűjtő, a pozsonyi akadémiánál a természettannak tanára Rómer Flórián tett szert; az általa gyűjtött tárgyak a pozsonyi akadémia gyűjteményében felállítvák. Ezen gyűjteményben találtatik a *Psephophorus polygonus*.” (Kubinyi 1864, 89) A közreadó lábjegyzetében a következőket írja: „Megjegyzésre méltó még azon körülmény is, hogy azon számos paizsokból álló és egy tömör anyagot képező példány, melyről Petényi hibásan azt állítja, hogy azt Rómer a pozsonyi akadémiának ajándékozta, soha nem volt az akadémia birtokában, hanem a mint Rómer Flórián legközelebb előttem nyilvánította, jelenleg is az ő tulajdona.” (Kubinyi, 1864, 92)

Időrendben a következő adat Ebenhöch Ferenctől származik: „Dr. Rómer Flóris az ötvenes években győri főgymnasiumi tanár és múzeumőr által e megyének főleg szigetközi részében, Győr vidékén és a Bakony táján gyűjtött jeles növénytár, mely csere folytán mintegy 3000–4000 fajra szaporodván, a buzgó gyűjtő által 1863-ban nagylelkűleg a pesti kir. államgymnasiumnak lón ajándékozva.” (Ebenhöch 1874, 98).

Ebenhöch állításának részben ellentmond Polgár Sándor közlése: „Ebenhöch (1874 : 98 l.) megemlíti még Rómer Flóris gyűjteményét, melyet a gyűjtő 1863-ban a »pesti királyi államgymnáziumnak« (jelenleg budapesti V. ker. áll. Berzsényi Dániel Gimnázium) ajándékozott. Dr. Varga Sándor gimn. tanár úr szívessége folytán 1910-ben átvizsgálhattam e gyűjteményt. Ugy láttam, hogy főleg ausztriai növényeket tartalmaz, továbbá Ebenhöch-féle példányokat, melyek a többi győri gyűjteményekben is meg vannak; azonkívül több növényt termőhely nélkül, úgyhogy ennek hasznát nem vehettem. Rómer Flóristól származó gondosan meghatározott növényeket egyébként a győri és pannonhalmi herbáriumok is tartalmazznak.” (Polgár 1941, 213).

Polgár Sándor a pesti katolikus főgimnázium anyagában tehát nem talált Rómer herbáriumából származó olyan adatokat, melyet Győr megye flórájához felhasználhatott volna, mivel a hiányolt lapok a József nádor és utódainak herbáriumában nyertek elhelyezést, s ekkor még a főhercegi család tulajdonában voltak.

Ezt követően Rómernek Ebenhöch Ferenchez 1880. május 29-én, Nagyváradon kelt levelében találunk az ajándékozás tényéről adatot: „Az autographumok gyűjteményét szöröstől büröstől Lehoczky Tivadar Urnak adtam át, ki azt hiven, mint tulajdonát Aigner »Figyelőjében« ha jól emlékszem, ki is adta. Igaza van vagy, talán nem is kellett volna említeni azt is, hogy részét tőlem kapta?! Így jártam a győri muzeummal, alig fogják tudni, ki a kezdője, vagy a pozsonyival, melyet sok fáradtsággal és izzadással összeállítottam; a zirczit rendeztem mint a köszegit; a pestinek a kir. Gymnasiumban majdnem minden gyűjteményemet adtam oda, pedig, főleg a bogárgyűjtemény, a kagylók, ásványok, jegeczek, csak ugyan becsesek valának. A m. n. muzeum számára Párisban a Jardin des plantes'-ban a köveletek gyűjteményéből, mindenütt a hol csak 3 példány volt, egyet elvihettem. E gyűjteményét Kubinyi Aug. [Ágoston] alatt küldtem Pestre, és egész tevékenységemről ottan semmi nyom! — Lám, nem lett-e volna jobb az időt mulatva elfecsérelni?» (Rómer 1880)

A „majdnem minden gyűjtemény” nyomát tehát az 1858-ban alapított pesti Császári és Királyi Katolikus Főgimnáziumban kell keresnünk. Rómer 1861-ben Pestre költözött, ahol a Magyar Tudományos Akadémia kézirat- és éremtárnoki teendői mellett 1861. október 18. – 1866. szeptember 15. között a Katolikus Főgimnázium igazgatójaként és természetrajz tanáraként működött. Logikusnak tűnt, hogy elajándékozott természettudományos magángyűjteményéről, annak sorsáról a Főgimnázium rendszeresen kiadott évkönyveiből nyerhetünk képet. Gráberné Bószé – Léces (1998) munkája felsorolja a budapesti Katolikus Főgimnázium és jogutódjainak iskolai évkönyveit 1948/49-ig, az azt követő időszak köteteit nagy könyvtárainkban hiánytalanul őrzik.

A Főgimnázium természetrajzi szertára 1859–1860 között

A gimnázium első évkönyve 1859-ben jelent meg. (Sobola 1859) A természetrajzi szertár állományáról — a szerzők fordításában — a következő olvasható.

„4. Természetrajzi gyűjtemény

tartalmaz 1) egy kitömött menyétet, mely egy I. osztályos tanuló ajándéka 2) 10 lepket, 200 bogarat, 60 ásványt, 10 kagylót önzetlen ajándékként az intézmény egy tanulójától 3) 37 darab ásvány Hampel intézményi előljáró úrtól 4) a taneszközalapból vásárolt 120 darab kristálymodellt fából.” (Sobola 1859, 13.)

A következő évben kiadott évkönyv hosszabban foglalkozik a természetrajzi szertár állományával (Programm 1860, 26.; szerzők fordítása):

„6. A természetrajzi gyűjtemény

gyarapított a) a pest császári és királyi egyetemtől megvásárolandó ásványgyűjtemény 160 darabot tartalmazó első tételével b) 4 csontvázszal és egy 150 darabot tartalmazó növénygyűjteménnyel, mindkettő a Taneszközalap terhére. c) ajándékozás által: 90 féle harmadidőszaki kőület a bécsi nagytekintetű cs. és k. Geológiai Intézettől; H. Josef Tandler helytartótanácsi tagtól 5 db karlsbadi mésztufabevonat; Diamant seborvos úrtól egy csigahéj és egy csikóhal; 1 törékeny kuzma és 2 gőtefaj (mindegyik spirituszban tartósított), 1 kitömött bölömbika Procopp VI. osztályos tanulótól; d) 130 bogár, 10 hártvászsárnyú, 2 recésszárnyú, 4 kétszárnyú, 20 félfődelesszárnyú, 5 egyenesszárnyú, 1 Lacerta agilis, 1 Lacerta viridis, 2 kerti csiga és 160 növényfaj. Minden d) alatt felsorolt tételt a természetrajz tanára gyűjtött, melyet Zeithammer tanár a legerőteljesebben támogatott.

Az intézményi gyűjtemény minden fogyatékosága ellenére a természetrajz egyes szakterületeit tanítók előadásukat legtöbb esetben demonstrációval és természeti képződmények bemutatásával ötvözték, melyhez a cs. és k. Egyetem ásványtani és zoológiai gyűjteményét, valamint ugyanezen intézmény botanikus kertjét vehették igénybe; melyért Prof Dr. Brühl, Prof. Dr. Peters előljáró uraknak és Dr. Gerenday igazgató úrnak a legmelegebb köszönetünket fejezzük ki.

Spiegel VIII. osztályos tanuló az iskolának 2 db régi rézermét ajándékozott.

Még meg kell jegyeznünk, hogy Nathan Herzka nagykereskedő néhány szegény izraelita tanuló első féléves tandíját leróta, mely támogatást az izraelita tanulók nagyra értékelték. Az igazgatóság minden fent felsorolt ajándékért és támogatásért tiszteletteljes köszönetét fejezi ki, a tanintézmény üdvözlését küldi a tanuló ifjúság további jóakaróinak, nemes lelkű pártfogóinak és barátainak.”

A főgimnázium természetrajzi szertára Rómer vezetése alatt (1861/1866)

Gráberné Bősze – Léces (1998) alapján megállapítható, hogy az 1861/62 tanévről nem jelent meg iskolai értesítő. Az 1862/63-as tanévre vonatkozó évkönyvet már Rómer jegyzi (Rómer 1863), de sem ebben, sem pedig az igazgatósága idején kiadott többi évkönyvben (1863/64, 1864/65, 1865/66) nem térnek ki a természetrajzi szertára, annak gyarapodására.

A természetrajzi szertárnak a téma szempontjából fontos adatai

Rómert 1866. szeptember 15-i hatállyal a magyar királyi egyetem rendkívüli tanárának nevezik ki, egyúttal felmentik a főgimnázium igazgatói állásából. Ezért az 1866/67-es iskolai értesítőben már nem szerepel a tanári karban. (Corzan-Avendano 1867)

A következő évi iskolai értesítőben (Corsan-Avendano 1868) ismét megjelenik a természetrajzi szertárral kapcsolatos információ — már magyarul:

„3. Természetrajzi gyűjtemény

Természetrajzi gyűjteményünkhez ez idén járult vétel útján: 15 kristályváz. Ajándék útján 621 db szárított növény (Vogel K. és Grosz Jak. tanulóktól), Taenia solium (Riedl Sz. tanár urtól és Fuchs Oskár 3. osztályos tanulótól), Beryll és Topáz Hermann R. 3. oszt. tanulótól, 4 só jegec, sárga granát és kobáltvirág (Mitterdorfer L. 5. oszt. tanulótól), amethyst, 3 csiszolt cseh granát, karneol és mézbreccia Palestinából (Blem Gy. 5. oszt. tanulótól), a nyolcalj vasmintája (Szinger A. 5. oszt. tanulótól), szenült gabona (Bruck A. 3. oszt. tanulótól), 2 lacerta virides (Heim E. 3. oszt. tanulótól), Saturnia sp. (Weinwurm P. 3. oszt. tanulótól,) tejfehér hegyi jegőcz (Kanitz Izidor 3. oszt. tanulótól), vasvirág (Maruchin K. 3. oszt. tanulótól), 2 konyhasóból faragott tárgy Wileliczkából (Weissenstein H. 3. oszt. tanulótól.)” (Corzan-Avendano 1868, 18)

1868/69 – 1881/82 között az évente megjelenő iskolai értesítők nem foglalkoznak a természetrajzi szertárral. 1883 fontos év a gimnázium életében, ekkor ünnepli fennállásának 25. évfordulóját. Az évkönyvben visszatekintenek a 25 év történeire. A nyolc oldalas visszaemlékezésben az 1863/64-es év eseményei között a következőket olvashatjuk: „A természetrajzi gyűjtemények és más tanszerek tetemesen szaporítottak.” (Anonymus 1883, 7). Feltehetőleg ez a rövid mondat takarja Rómer Flóris természettudományos magángyűjteményének átadását a gimnázium számára. Fenti tények alapján elfogadhatjuk, hogy Rómer természettudományos magángyűjteménye, szinte észrevétlenül — ajándékozójának említése nélkül — betagozódott a főgimnázium természetrajzi szertárába. Az iskolai évkönyvek, évfordulós visszaemlékezések név szerint sehol nem említik Rómer Flóris adományát.

Láthatjuk, hogy Rómer keserű hangú levele Ebenhöch-höz (Rómer 1880) sok igazságot tartalmazott. Ennek bizonyítására álljon itt egy idézet a gimnázium 1922/23. évi évkönyvéből: „Természetrajzi szertár. A néh. Fialowsky Lajos által létesített s hangyaszorgalommal fejlesztett természetrajzi szertár a mai állapotában a teljes hanyatlast [sic!] mutatja, intézetünk ezen értékes gyűjteménye nélkülözi a fentartásához [sic!] s jókarbatartásához szükséges segítséget... A szertár álladéka 1923 junius hó 30-án: Vétel 3223, ajándék 580 drb. 7380 K értéken.

Dr. Varga Sándor szertárőr” (Varga 1923, 19.)

Varga tehát Fialowski Lajost (1846–1909) említi a szertár neves fejlesztőjeként, aki 1884-től működött tanárként Budapesten. Ez Polgár Sándor (1941, 213.) korábban idézett sorai alapján meglepő.

Ennek tükrében — Rómert idézve — ismét feltehetjük a kérdést: „Lám, nem lett-e volna jobb az időt mulatva elfecsérelni?”

A főgimnázium évkönyvei tehát nem tartalmaznak adatokat a Rómer által a természetrajzi szertárnak adományozott természettudományos magángyűjteményről. Az iskolai évkönyvekben fellelt két adat némi reményt ébresztett, hogy esetlegesen levéltári anyagokban található erre vonatkozó anyag. Az 1888/89. tanévről szóló iskolai értesítő a következőket írja: „1888. decz. 18. 38517 sz. a. rendelettel miniszter úr Őexciája (sic!) örvendetes tudomásul veszi a helyi viszonyokat feltűntető természetrajzi gyűjtemények rendezését.” (Corzan-Avendano 1889, 61.) A magyarországi rendeletek tára (MRT) 1888-as évfolyama azonban nem tartalmaz ilyen számú, a vallás- és közoktatási miniszter által kiadott rendeletet. Feltételezhető, hogy ez valójában nem rendelet, hanem egy iktatószám, mely a főgimnázium és a minisztérium közötti levélváltás eredménye.

A második bejegyzés 1922-ből származik (Jacobi 1922, 16.): „A természetrajzi szertár álladéka 1922. június hó 30-án: Vétel 3223, ajándék 500 db, 7320 korona értékben. A szertárat a folyó év folyamán újból leltároztuk, a kiselejtezendő anyag jegyzékét a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi minisztérium részére felterjesztettük.”

A budapesti középiskolák iratanyagait őrző Fővárosi Levéltár fondjegyzékében a jogutód Berzsényi Dániel Gimnázium anyagában csak az iskolai anyakönyvek és a Petőfi Zoltán Alapítvány csekély számú iratanyaga maradt fenn. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium iratanyagában nincs nyoma egyetlen fent említett dokumentumnak sem. (Németh István MNL OL exlitt).

A természetrajzi szertár pusztulása

A gimnázium szertára — benne feltehetőleg Rómer magángyűjteményének megmaradt darabjaival — a II. világháború végén szomorú sorsra jutott. Tárgyainak darabszáma 1944-ben a 106 tárgy selejtezését követően 5620 darabot tett ki. Az 1944/45-ös budapesti harcok kapcsán a következőket olvashatjuk: „A második világháború és a fasiszta terror pusztításai iskolánkat is nagyon súlyos megpróbáltatásoknak tették ki. Az 1944–45. tanévre mindössze 374 tanuló iratkozott be, az előző évi 672-ből... Október 18-tól kezdve az iskola épületet először részben, majd 28-tól teljesen különböző katonai alakulatok vették igénybe. A légítámadások és az ostrom során az épületet 5 súlyos találat és több tucat belövés érte. Ekkor pusztult el az akkori budapesti középiskolák között párját ritkító kémiai és biológiai szertár.” (Kuthy 1959, 33.)

Ugyanerről Czwiín Lajos — a gimnázium egykori tanulója — 1989-ben így emlékezik: „A nagy világegés, a II. világháború után Budapesten a Markó utcában a Berzsényi Dániel Gimnázium épülete viszonylagos épségben maradt meg. Ép ablaka alig volt, az ajtók is hiányosak voltak. A huzatos tantermekben lyukas padlók, letépett fogasok, összetört bútorok és kifosztott szertárak árulkodtak arról, hogy ebben az épületben rövid időn belül két hadsereg is megfordult. Amit meghagyott az egyik, tönkretette a másik.” (Czwiín 1989, 7.)

A pusztulás mértékét jól mutatja az, hogy a természetrajzi szertár tárgyainak száma háború utáni első leltározáskor, 1949-ben 876 darabra csökkent.*

Összefoglalás

Irodalmi és levéltári anyagok alapján bizonyított, hogy Rómer Flóris rendelkezett természettudományos magángyűjteménnyel, melyben nagy részt képviselhetek a az 1850-es évek második felétől kezdődő egy évtized természettudományos gyűjtései, benne Bakony útirajzában említett gyűjtőutak tárgyi anyagaival. E magángyűjteményét a pesti Császári és Katolikus Főgimnáziumnak ajándékozta, ahol 1861–1866 között igazgatóként és a természetrajz tanáraként tevékenykedett. A jelenleg ismert források alapján nem rekonstruálható gyűjteménye, melynek 80 év után megmaradt darabjai a második világháború budapesti harcainak estek áldozatul.

* Köszönetünket fejezzük ki Csécs Teréznek, a győri Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum könyvtárosának, Rómer-kutatónak, aki számos kéziratos anyaggal segítette munkánkat.

IRODALOM

ANONYMOUS

- 1883 A budapesti V. ker. kath. főgimnásium 25 évi fennállásának története. In: Corzan-Avendano Gábor (szerk.): *A Budapesti Kir. Kath. Főgimnásium 1882/83-ik iskolai évre szóló értesítője az intézet fennállásának 25 évi megünneplése alkalmából*. Idősb. Poldini Ede és Társa Könyvnyomdája, Budapest, 3–10.

BARDOLY István

- 1988 Rómer Flóris élete. *Műemlékvédelem* 32. 223–243.

CORZAN AVENDANO Gábor (közreadó)

- 1867 *A pesti kir. kath. főgimnásium ifjúságának érdemsorozata az 1866/67. tanév második felében*. Posner ny. Pest. 16 p.
- 1868 *A pesti kir. kath. állami főgimnásium tudósítványa az 1867/68-iki tanévről*. Fanda és Frohna ny. Pest. 2, 23, 16 p.
- 1889 A budapesti V. kerületi Kir. Kath. Főgimnázium Értesítője. Idősb. Poldini Ede és Társa Könyvnyomdája, Budapest. XVI, 69 p.

CZVIÍN Lajos

- 1989 Egy öreg berzsényis visszaemlékezései. In: Kálmán Ferenc (szerk.): *A Berzsényi Dániel Gimnázium Évkönyve az 1988/89 iskolai évről, a gimnázium fennállásának 131. évében*. Struktúra Nyomda Kft., Budapest, 7–9.

EBENHÖCH Ferenc

- 1874 A megye viránya. In: Kruesz Krizosztom, Fehér Ipoly szerk.: *Győr megye és város egyetemes leírása* (Budapest), 97–132.

GALAMBOS István – SCHMIDT Dávid

- 2015 A magyar Természettudományi Múzeum Történeti Gyűjteményének (Collectio Historicae) Rómer Flóris által gyűjtött herbáriumi lapjai. *Arrabona* 51. 2013. 23–44.

GRÁBERNÉ BŐSZE Klára – LÉCES Károly (szerk.)

- 1998 *A magyarországi iskolai értesítők bibliográfiája 1850/51 – 1948/49. 4. köt. Budapesti középiskolák*. Kiad. a az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 241 p.

JACOBI Károly

- 1922 *A budapesti V kerületi magyar királyi állami Berzsényi Dániel főgimnázium 63. értesítője az 1921/22. iskolai évről*. (közreadó Jacobi Károly) K. n., 42, [1] p.

KUBINYI Ferenc (szerk.)

- 1864 *Petényi S. János hátrahagyott munkái*. Kiad. a Magyar Tudományos Akadémia, Pest, 130 p.

KUTHY Zoltán

- 1959 A felszabadulástól a százéves évfordulóig. In: Benkó Barnabás (szerk.): *A budapesti XIII. kerületi Berzsényi Dániel Általános Gimnázium centenárius emlékkönyve 1858–1958*. Kiad. a budapesti XIII. ker. Berzsényi Dániel Gimnázium Igazgatósága, Budapest, Tankönyvkiadó, 33–40.

MRT

- 1888 *Magyarországi rendeletek tára*. Huszonkettedik évfolyam 1888. Kiadja a M. Kir. Belügyministerium. Pesti Könyvnyomda Rt., Budapest. 2503, 39 p.

Programm

- 1860 *Programm des k. k. Gymnasiums in Pest veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres*. 1860. O. Verl. u. Ort. 28 p.

RÓMER Flóris (közreadó)

- 1863 A pesti kir. kath. főgimnásium ifjúságának érdemsorozata az 1862/63. tanév második felében. Trattner K. ny., Pest, 16 p.

RÓMER Flóris

- 1880 *Rómer Flóris levele Ebenhöch Ferencnek Várad, 1880. május 29.* Kézirat. Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár. Rómer Flóris levelei Ebenhöch Ferencnek MS II. 10.

SOBOLA, Johann

- 1859 *Programm des Kais. königl. Staats-Gymnasium in Pest für das Schuljahr 1859*. K. k. Univ Buchdruck, Pest. 14 p.

VARGA Sándor

- 1923 Természetrajzi szertár. In: *A budapesti V. kerületi magyar királyi állami „Berzsényi Dániel” főgimnázium értesítője az 1922/23. iskolai évről*. Budapest, Hentschel ny., 19.

WHAT HAPPENED TO FLÓRIS RÓMER'S NATURE HISTORICAL PRIVATE COLLECTION?

Based on the evidence of the scientific literature and archival sources it is evident that Rómer had a nature historical private collection that consisted of the material of his decade-long nature historical collecting work, which had started in the second half of the 1850's, including the material of his collecting journeys mentioned in his Bakony travelogue. He presented this collection to Imperial and Catholic Arch-Grammar School of Pest where he was the head teacher and a teacher of natural history between 1861 and 1866. The presently available sources do not provide information for a successful reconstruction of the material of this collection, the surviving pieces of which after 80 years were destroyed during the battle for Budapest in the Second World War.

István Galambos – Dávid Schmidt